

NUTQ NUQSONIGA EGA BOLGAN BOLALAR OTA ONALARI BILAN ISHLASH TEXNOLOGIYALARI

Qoraqalpogiston Respublikasi To'rtko'l tumani

30-Maktab Logopedi va Psixolog

Sultanova Gulbahor Igamberdiyevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning ota-onalari bilan hamkorligini shakllantirish yo'llari, nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning ota-onalari bilan hamkorligini shakllantirish yo'llari, mutaxassislarni oila bilan ishlash tizim mazmuni faoliyati haqida ochib berilgan.

Kalit so'zlar : Korreksion ish, konsultatsiya, reabilitatsiya, adabtatsiya, individual rivojlantiruvchi dastur, psixofizik rivojlantirish, ijtimoiy -hissiy bo'lim, ta'limiy vazifa, tarbiyaviy vazifa.

Har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalarning, oilalar mustahkamligining o'rni beqiyosdir. Har bir oilaning sog'lom bo'lishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, so'ng o'zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o'z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta'minlovchi, hal qiluvchi omil bo'lgan inson kamolotida oilaning tutgan o'rni beqiyosdir. Bolalik inson hayotidagi go'zal va baxtli davrdir, uni turlicha so'zlar bilan ta'riflash mumkin: baxtli, beg'am, beg'ubor va h.k., lekin ba'zi bolalar uchun u og'ir. Avvalo ular aybdor bo'lmagan sabablarga ko'ra jismoniy va aqliy kamchiliklar, nuqsonlar rivojlanmaslik natijasidir. Bu vaziyat ota-onalarning ruhiy holatiga juda kuchli ta'sir qiladi. Ba'zi hollarda oilaviy baxtsizlikka, tushkunlikka tushib qolish holatiga sabab bo'ladi. Korreksion –tarbiyaviy jarayonga ota –onalarni maksimal darajada jalb etish va ularga professional yordam berish zarurligi kundan – kunga muxim masala bo'lib bormoqda. Nutq nuqsoniga ega bo'lgan farzandini tarbiyalovchi ota-onalarni korreksion-rivojlantiruvchi ta'limning individual dasturlariga jalb etishning pedagogik va tashkiliy usullarini ishlab chiqish dolzarb muammolardan sanaladi. Ota –onalarni «Biz va bizning farzandimiz» tizimidagi adekvat tarbiyaviy pozitsiyasini shakllantirish maqsadidagi mutaxassis – defektologni oila bilan ishlash jarayonining samarali yo'nalishlarini modellashtirishga xarakter silinmoqda. Nutqda nuqsoni mavjud bolani oilada tarbiyalash va rivojlantirishda ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning shakli va mazmuni ularni logoped (defektolog) lar bilan hamkorlik darajasi bilan aniqlandi.

Ota-onalar bilan ishlashni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga tayanamiz:

-Ota-onalarning defektologik yordam olishga tayyorlik darajasini hisobga oluvchi differensiallashgan yordam;

-Ota-onalar tomonidan qayta aloqaning mavjudligi;

-Korreksion o'qishning turli xil davrida olib boriladigan ishning u yoki bu shakli (ko'rinishi)ning ustuvorligi.

Hamkorlikni tashkil etish rejasini amalga oshirishda eng katta qiyinchilik qiziqishi kam bo'lgan ota-onalarda paydo bo'ladi. Bunday oilalar bilan shug'ullanganda eng samarali ish shakliy ta'sir etishning individual ko'rinishi bo'lib hisoblanadi, jumladan individual tarzda maslahat (konsultatsiya) berishdir. Individual maslahat berish bir necha bosqichda olib borildi. Har bir bosqichda o'ziga xos va mos masalalar amalga oshirilib, o'ziga xos usullardan foydalanildi. Birinchi bosqich vazifasi-hamkorlikni rad etgan va unga salbiy qarashda bo'lgan ota-onalar bilan ochiq va ishonchli munosabat o'rnatish. Shu maqsadda individual maslahatning maqbul shakllaridan biri bo'lgan suhbatdan foydalanildi. Suhbat mazmuni shu bosqich vazifasi asosida olib borildi. Boshlang'ich qisqa suhbatda ota-onalarning pedagogik qobiliyati pastligi va ularni noto'g'ri xatta-harakatlarini tanqid qilishdan voz kechiladi. Birinchi uchrashuvda ota-onalar xatoliklarini sezmaganday bo'lishga va ular ishonchini oqlashga harakat qilinadi. Ota-onalar bilan olib boriladigan individual ishning ikkinchi bosqichi maslahat-tavsiyanoma ko'rinishida olib boriladitutq nuqsonini og'irligiga qarabrejalashtiriladi. Ota-onalar qo'llashda bolani tashxisi, ijtimoiy muhit va korreksion-rivojlantiruvchi ishning usullarini egallagan bo'lishlari kerak. Oilasi a'zolari ham ta'lim va tarbiya ishlaridan chetda turmaydi va bu ishlarga faol qatnashadilar. Tavsiyalar maxsus ta'limga ehtiyoj sezgan bolalar bilan korreksion-ta'limiy ishlarni oilada olib borish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, uni rivojlanishda orqada qolgan har qanday yoshdagi (ilk yoshdan maktab yoshtgacha) va har qanday nuqson turiga ega bo'lgan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin. Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bola rivojining barcha asosiy sohalarini qamrab olishi kerak: nutqiy, kognitiv, ijtimoiy-iqtisodiy, motor va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, shuningdek davolash va tibbiy reabilitatsiy. Individual rivojlantiruvchi dastur quyidagi vazifalarni hal etadi: tashxisiy vazifalar: alohida funksional tizimlarning shakllanib yetilish muddatlari turlicha ekanini hisobga olgan holda bolaning psixofizik holatini muttasil va har tomonlama o'rganib borish; -tibbiy va ijtimoiy havf-xatarlar omillarining bola rivojlanishiga ta'sirini baholash; -bolaning individual ta'lim davridagi holatlari istiqbolini avvaldan belgilash; korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar: kamchilikni yengish va o'rni to'ldirish, bolani ijtimoiy atrof muhitda moslashuviga erishish; ta'limiy vazifalar: bolalarni ijtimoiy tajribani o'zlashtirish usullariga o'rgatish, ularning bilish faolligini rivojlantirish, har bir yosh davri uchun xos bo'lgan bolalar faoliyatining barcha turlarini shakllantirish; tarbiyaviy vazifalar: ijtimoiy muhitga moslashtirish, bolaning oilada mustaqilligini oshirish, maktabgacha yoshdagi bolaning faoliyati va ahloqida ma'naviy-ahloqiy mezonlarni

tarkib toptirish, shuningdek bolada ijobiy insoniy fazilatlarni tarbiyalash. -bilish faoliyati bo‘limiga tevarak-atrof bilan tanishtirish, matematika hamda o‘yin, mehnat, rasm, applikasiya kabi faoliyat turlari bo‘yicha mashg‘ulotlar kiradi;-nutqni rivojlantirish bo‘limiga nutq nuqsonini bartaraf etish, rivojlatirish, o‘stirish va erkin muloqotga o‘rgatish;-motor rivojlantirish bo‘limiga ertalabki gimnastika va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari, harakatli o‘yinlar kiradi;-ijtimoiy-hissiy bo‘limga bayramlar, musiqa mashg‘ulotlari va boshqa tadbirlar kiradi;-o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish bo‘limiga ijtimoiy-maishiy xizmatga yo‘altirish va mehnat mashg‘ulotlari kiradi.-musiqaviy tarbiya ishlari quyidagi yo‘nalishlarda olib boriladi: musiqani tinglash, kuylash, raqsga tushish, musiqa asboblarni chalish. Ota-onalarni farzandlari bilan xamkorligini shakllantirish buyicha individual dastur quyidagi maqsadlarni amalga oshirishni kuzda tutadi. Tarbiyaning faol va ishonchli usulini shakllantirish, psixofizik rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni kichik yoshdagi bola bilan predmet-o‘yin faoliyatini tashkil etishga ota-onalarni o‘rgatish. Ota –onalar burchagida ular uchun foydali axborot beriladi. Unda tashkiliy tartibdagi ma’lumotlar: guruh tarkibi, pedagoglarning aniq ism –famiyalari, kun tartibi, mashg‘ulotlar jadvali bo‘lishi maqsadga muvofiq. Bu kabi ma’lumot ota –onalarga bolalarning maktabgacha muassasadabolarlarning hayoti haqida aniq ma’lumotga ega bo‘lish imkonini beradi. Ota–onalar bilan ishlarni olib borishda izchillik, tizimlilik, ularning imkoniyatlarini hisobga olish juda muhim. Logopedva ota –onalarning o‘zaro tushunishi, hamkorlikdagi ishtiroki va faolligi rivojlantiruvchi va korreksion ishlarning umumiy natijasini ko‘p jihatdan belgilaydi. Bolalarning har bir toifasi o'ziga xos psixologik-pedagogik xususiyatlarga ega, ularni psixologik-pedagogik o'rganish strategiyalarini aniqlash kerak. Shunday qilib, birlamchi va ikkilamchi nuqsonlar natijasida anomal rivojlanishning shakllanishi murakkab bo'lib, u bir tomondan har bir bola uchun individual nuqsonlar, ikkinchidan esa shunga o'xshash nuqsonlar bilan tavsiflanadi. Bu o'ziga xoslik rivojlanish nogironligining har bir turiga taalluqlidir va bolalarning psixofizik xususiyatlarini hisobga olgan holda maxsus ta'lim sharoitlarini aniqlashga yordam beradi. Shunday qilib, rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan odamlarning zamonaviy psixodiagnostikasi nazariy va uslubiy tizimlarga asoslanadi, ular quyidagilardan iborat. Rivojlanish buzilishining har bir turi o'ziga xos psixologik tuzilishga ega. Ushbu tuzilma birlamchi va ikkilamchi nuqsonlar o'rtasidagi munosabatlar bilan belgilanadi. Rivojlanish buzilishining har bir turi o'ziga xos kamchiliklarga ega. Rivojlanishdagi nuqsonlarni tashxislash umumiy va maxsus qonunlarga asoslanadi. Rivojlanishdagi nuqsonlarning diagnostikasi nafaqat ularning umumiy xususiyatlariga, balki bolaning ijobiy xususiyatlariga va salohiyatiga ham asoslanishi kerak. Rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan odamlarni tashxislash natijalari psixologik-pedagogik diagnostika yo'li bilan belgilanadi, rivojlanish buzilishining turi bilan cheklanmaydi. U bolaning rivojlanishining individual psixofizik xususiyatlarini

ishlab chiqishni, shuningdek, individual tuzatish ishlari dasturlari bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Psixologikpedagogik diagnostika nuqsonni ifodalash darajasini murakkablashtiradigan etakchi nuqsonlarning rivojlanishini aniqlaydi va ular bo'yicha zarur tuzatish-pedagogik ishlarni amalga oshirishga qaratilgan. Agar test bola maktabga borishdan oldin o'tkazilsa, bolaning qaysi maktabga maxsus tuzatish yoki umumiy ta'lim maktabiga tayyorligi aniqlanadi. Psixodiagnostika rivojlanishdagi nuqsonlarni va ularning o'ziga xos psixologik-pedagogik xususiyatlarini aniqlaydi. Boladagi bu xususiyatlarni bilish maktabgacha va maktab ta'lim dasturini, ta'lim muassasasining turini, bolaning qobiliyatiga mos keladigan individual tibbiy psixologik-pedagogik dasturni ishlab chiqishga yordam beradi. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni samarali ta'lim, tarbiyalash va ijtimoiy moslashuvi ularning rivojlanish imkoniyatlari va xususiyatlarini to'g'ri baholashga bog'liq. Rivojlanishdagi nuqsonlarni har tomonlama psixologik-pedagogik diagnostika qilish orqali bu vazifaga erishish mumkin. Psixologik-pedagogik diagnostikada rivojlanish nuqsonlari bo'lgan bolalardagi kamchiliklarni aniqlash bolaning psixo-fizik xususiyatlarini hisobga olgan holda unga individual psixologik-pedagogik yondashuvni ta'minlaydi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta'lim va maktab muassasalari mavjud. Ushbu bolalarning aqliy va jismoniy rivojlanishi uchun ta'lim sharoitlari yaratilgan. Bunday sharoitlar birinchi navbatda har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni talab qiladi. Ushbu yondashuv zarur tibbiy, profilaktika va davolash tadbirlarini, maxsus ijtimoiy yordamni, maxsus mutaxassislarni texnik va ilmiy-uslubiy ta'minlash uchun maxsus tayyorlangan o'qituvchilar, psixologlar, defektologlar va boshqalar bilan birgalikda maxsus dastur, usul, zarur maxsus texnik vositalarni ta'minlaydi. ta'lim muassasalari kiradi. Bugungi kunda maxsus ta'lim muassasalarining ko'plab turlari mavjud. Bolalarni sinchiklab tanlash natijasida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan maxsus ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi maxsus ta'lim muassasalari bilan bir qatorda turli rehabilitatsiya markazlari, rivojlanish markazlari, aralash guruhlar va huquqlar faoliyati yo'lga qo'yildi. Maktabgacha ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablarida ham aqliy va jismoniy nuqsonlari bor bolalar bor. Ushbu nuqsonlarning ko'rinishi har xil bo'lishi mumkin. Katta guruhning harakati, hissiy yoki intellektual sohalaridagi nuqsonlar aniq ifodalanmagan: eshitish, ko'rish, fazoviy-kognitiv hislar, tayanch -harakat tizimi, fonemik bilish, hissiy-irodaviy buzilishlar, nutq rivojlanishidagi nuqsonlar, xattiharakatlari buzilgan bolalar, aqliy zaiflik, somatik. kechikish. Maktabgacha yoshda aniq aqliy yoki jismoniy rivojlanish kamchiliklari aniqlanganda, engil kamchiliklar uzoq vaqt davomida sezilmaydi.

Shunday qilib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning psixologikpedagogik diagnostikasining muhim vazifalari quyidagilardan iborat: 45 - bolalarda rivojlanish nuqsonlarini erta aniqlash; - nuqsonning sababi va xususiyatini aniqlash; - bolaning

pedagogik yoʻnalishini aniqlash; -rivojlanishda nuqsoni boʻlgan bolangizning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash; -taʼlim va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish. Har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalarning, oilalar mustahkamligining oʻrni beqiyosdir. Har bir oilaning sogʻlom boʻlishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, soʻng oʻzi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida oʻz davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini taʼminlovchi, hal qiluvchi omil boʻlgan inson kamolotida oilaning tutgan oʻrni beqiyosdir. Bolalik inson hayotidagi goʻzal va baxtli davrdir, uni turlicha soʻzlar bilan taʼriflash mumkin: baxtli, begʻam, begʻubor va h.k., lekin baʼzi bolalar uchun u ogʻir. Avvalo ular aybdor boʻlmagan sabablarga koʻra jismoniy va aqliy kamchiliklar, nuqsonlar rivojlanmaslik natijasidir. Bu vaziyat ota-onalarning ruhiy holatiga juda kuchli taʼsir qiladi. Baʼzi hollarda oilaviy baxtsizlikka, tushkunlikka tushib qolish holatiga sabab boʻladi. Korreksion –tarbiyaviy jarayonga ota –onalarni maksimal darajada jalb etish va ularga professional yordam berish zarurligi kundan – kunga muxim masala boʻlib bormoqda. Nutq nuqsoniga ega boʻlgan farzandini tarbiyalovchi ota-onalarni korreksion-rivojlantiruvchi taʼlimning individual dasturlariga jalb etishning pedagogik va tashkiliy usullarini ishlab chiqish dolzarb muammolardan sanaladi. Ota –onalarni «Biz va bizning farzandimiz» tizimidagi adekvat tarbiyaviy pozitsiyasini shakllantirish maqsadidagi mutaxassis – defektologni oila bilan ishlash jarayonining samarali yoʻnalishlarini modellashtirishga xarakter silinmoqda. Nutqida nuqsoni mavjud bolani oilada tarbiyalash va rivojlantirishda ota-onalar bilan olib boriladigan ishlarning shakli va mazmuni ularni logoped (defektolog) lar bilan hamkorlik darajasi bilan aniqlandi. Ota-onalar bilan ishlashni tashkil etishda quyidagi tamoyillarga tayanamiz: -Ota-onalarning defektologik yordam olishga tayyorlik darajasini hisobga oluvchi differensiallashgan yordam; -Ota-onalar tomonidan qayta aloqaning mavjudligi; - Korreksion oʻqishning turli xil davrida olib boriladigan ishning u yoki bu shakli (koʻrinishi)ning ustuvorligi. Hamkorlikni tashkil etish rejasini amalga oshirishda eng katta qiyinchilik qiziqishi kam boʻlgan ota-onalarda paydo boʻladi. Bunday oilalar bilan shugʻullanganda eng samarali ish shakliiy taʼsir etishning individual koʻrinishi boʻlib hisoblanadi, jumladan individual tarzda maslahat (konsultatsiya) berishdir. Individual maslahat berish bir necha bosqichda olib borildi. Har bir bosqichda oʻziga xos va mos masalalar amalga oshirilib, oʻziga xos usullardan foydalanildi. Birinchi bosqich vazifasi-hamkorlikni rad etgan va unga salbiy qarashda boʻlgan ota-onalar bilan ochiq va ishonchli munosabat oʻrnatish. Shu maqsadda individual maslahatning maqbul shakllaridan biri boʻlgan suhbatdan foydalanildi. Suhbat mazmuni shu bosqich vazifasi asosida olib borildi. Boshlangʻich qisqa suhbatda ota-onalarning pedagogik qobiliyati pastligi va ularni notoʻgʻri xatta-harakatlarini tanqid qilishdan voz kechiladi. Birinchi uchrashuvda

ota-onalar xatoliklarini sezmaganday bo'lishga va ular ishonchini oqlashga harakat qilinadi. Ota-onalar bilan olib boriladigan individual ishning ikkinchi bosqichi maslahat-tavsiyanoma ko'rinishida olib boriladitutq nuqsonini og'irligiga qarabrejalashtiriladi. Ota-onalar qo'llashda bolani tashxisi, ijtimoiy muhit va korreksion-rivojlantiruvchi ishning usullarini egallagan bo'lishlari kerak. Oilasi a'zolari ham ta'lim va tarbiya ishlaridan chetda turmaydi va bu ishlarga faol qatnashadilar. Tavsiyalar maxsus ta'limga ehtiyoj sezgan bolalar bilan korreksion-ta'limiy ishlarni oilada olib borish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, uni rivojlanishda orqada qolgan har qanday yoshdagi (ilk yoshdan maktab yoshtgacha) va har qanday nuqson turiga ega bo'lgan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin. Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bola rivojining barcha asosiy sohalarini qamrab olishi kerak: nutqiy, kognitiv, ijtimoiy-iqtisodiy, motor va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, shuningdek davolash va tibbiy rehabilitatsiy. Individual rivojlantiruvchi dastur quyidagi vazifalarni hal etadi: tashxisiy vazifalar: alohida funksional tizimlarning shakllanib yetilish muddatlari turlicha ekanini hisobga olgan holda bolaning psixofizik holatini muttasil va har tomonlama o'rganib borish; -tibbiy va ijtimoiy havf-xatarlar omillarining bola rivojlanishiga ta'sirini baholash; -bolaning individual ta'lim davridagi holatlari istiqbolini avvaldan belgilash; korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar: kamchilikni yengish va o'rnini to'ldirish, bolani ijtimoiy atrof muhitda moslashuviga erishish; ta'limiy vazifalar: bolalarni ijtimoiy tajribani o'zlashtirish usullariga o'rgatish, ularning bilish faolligini rivojlantirish, har bir yosh davri uchun xos bo'lgan bolalar faoliyatining barcha turlarini shakllantirish; tarbiyaviy vazifalar: ijtimoiy muhitga moslashtirish, bolaning oilada mustaqilligini oshirish, maktabgacha yoshdagi bolaning faoliyati va ahloqida ma'naviy-ahloqiy mezonlarni tarkib toptirish, shuningdek bolada ijobiy insoniy fazilatlarni tarbiyalash. -bilish faoliyati bo'limiga tevarak-atrof bilan tanishtirish, matematika hamda o'yin, mehnat, rasm, applikatsiya kabi faoliyat turlari bo'yicha mashg'ulotlar kiradi; -nutqni rivojlantirish bo'limiga nutq nuqsonini bartaraf etish, rivojlatirish, o'stirish va erkin muloqotga o'rgatish; -motor rivojlantirish bo'limiga ertalabki gimnastika va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari, harakatli o'yinlar kiradi; -ijtimoiy-hissiy bo'limga bayramlar, musiqa mashg'ulotlari va boshqa tadbirlar kiradi; -o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish bo'limiga ijtimoiy-maishiy xizmatga yo'altirish va mehnat mashg'ulotlari kiradi. -musiqaviy tarbiya ishlari quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi: musiqani tinglash, kuylash, raqsga tushish, musiqa asboblarni chalish. Ota-onalarni farzandlari bilan xamkorligini shakllantirish buyicha individual dastur quyidagi maqsadlarni amalga oshirishni kuzda tutadi. Tarbiyaning faol va ishonchli usulini shakllantirish, psixofizik rivojlanishida nuqsoni bor bolalarni kichik yoshdagi bola bilan predmet-o'yin faoliyatini tashkil etishga ota-onalarni o'rgatish. Ota-onalar burchagida ular uchun foydali axborot beriladi. Unda tashkiliy tartibdagi ma'lumotlar: guruh tarkibi,

pedagoglarning aniq ism –famiyalari, kun tartibi, mashg‘ulotlar jadvali bo‘lishi maqsadga muvofiq. Bu kabi ma’lumot ota –onalarga bolalarning maktabgacha muassasabolalarning hayoti haqida aniq ma’lumotga ega bo‘lish imkonini beradi. Ota–onalar bilan ishlarni olib borishda izchillik, tizimlilik, ularning imkoniyatlarini hisobga olish juda muhim. Logopedva ota –onalarning o‘zaro tushunishi, hamkorlikdagi ishtiroki va faolligi rivojlantiruvchi va korreksion ishlarning umumiy natijasini ko‘p jihatdan belgilaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ayupova MY “Logopediya” Toshkent – 2019
2. Mo‘minova L.R.-“Logopediya tekshiruv va bolalarni o‘qitish” Toshkent –1992y.
3. Mo‘minova L.R. – “Logopediya” Toshkent – 1994 y.
4. Mo‘minova L.R.- “To‘liqsiz nutqi bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishning korrekativ pedagogik asoslari” Annotatsiya.
5. Mo‘minova L.R. , Ayupova M.Yu. _ Nutq terapiyasi -T, 1993 yil.
6. L.R.Mo‘minova . Nutq nuqsonlari bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik diagnostikasi. - T., 2012 yil.
7. Mo‘minova L.R “Maxsus psixologiya” Toshkent 2016 y

